

Софія Дяк (Львів)

ТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ЛЬВОВА
ЯК РЕГІОНАЛЬНОГО ЦЕНТРУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ:
РАДЯНСЬКИЙ ПРОЕКТ ТА ЙОГО УРБАНІСТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ

У цій статті розглянуто творення нового українсько-радянського образу Львова у радянський період у контексті містопланування. Той факт, що нова влада визначила місто Львів як індустріальний, адміністративний, культурний та науковий центр усього західноукраїнського регіону, наклав відбиток на обличчя міста, змодифікувавши його образ, вплинувши на урбаністичний розвиток, а також на ландшафт. Спираючись на архівні документи — генеральні плани міста, звіти інституту містопланування, управління головного архітектора, а також Львівського обкому і міському Комуністичної партії Радянського Союзу, представлено основні елементи творення уявлень про Львів як українське і радянське місто — один з кількох регіональних центрів Радянської України.

Вересень 1939 р. започаткував перетворення Львова з регіонального центру Східної Польщі на регіональний центр Радянської України. Місто стало осердям для території, офіційно поділеної на області, але окреслюваної у різноманітних текстах і промовах як «Західна Україна», або «західноукраїнські землі». Перерваний німецькою окупацією цей процес продовжився із входженням підрозділів Червоної армії до Львова у липні 1944 р.

Місто Lwów/Lemberg/Львів у різні періоди виконувало функцію регіонального центру у структурах різних держав. Після Другої світової війни Львів стає українським містом, переживши катаклізми війни та окупації, коли було знищено практично все єврейське населення міста, та повоєнне примусове виселення польської частини населення, котра домінувала в передвоєнному Львові. Зберігши матеріальну структуру міста, Львів фактично змінив населення, і у повоєнний період створювалася нова ідентичність міста, що відбивала нові політичні реалії.

Регіональний характер і специфіка міста значною мірою вибудовувалися на попередніх традиціях та впровадженнях минулих років і десятиліть. Таким чином, радянський проект перетворень помітно коригувався урбаністичним розвитком Львова міжвоєнного періоду, а на останній впливали особливості міської системи, що брали свій початок ще з австрійських часів. Сучасний Львів належить до десяти найбільших міст України і є регіональним центром на рівні Харкова, Донецька, Дніпропетровська, Одеси, хоча і не дорівнює їм за населенням чи територією. Той

факт, що Львів був «записаний» до категорії цих великих урбаністичних центрів, хоча лише наближався до них за кількісними показниками, був частиною радянського проекту творення Львова не лише як радянського міста чи обласного центру, але і як регіонального центру території, на якій мешкало близько 8 млн 1939 р. і близько 10 млн у повоєнні десятиліття.

Перетворення Львова на регіональний центр Радянської України так чи інакше стосувалося всіх сфер життя міста. У цій статті для аналізу вибрано два проекти, що мали радикально змінити як характер, так і образ міста: індустріальний проект та адаптація центральної частини міста. Дискусії про те, яким має бути Львів, щоб відповідати рангу регіонального центру Радянської України, тривали аж до кінця існування радянської держави. Проте найактивнішими пошуки нового образу міста були у перші два повоєнні десятиліття, коли закладалися підвалини нового образу міста, тому в цій статті найбільше уваги приділено саме цьому періоду.

Яким Львів мав стати, щоб бути радянським містом?

Місто Львів у категоризації, розробленій 1947 р. Інститутом містобудівництва та Академією архітектури, належало до найбільших міст за критерієм розміру і до категорії «понад класом» за критерієм поліфункціональності¹. Львів поступався «п'ятірці» великих міст Радянської України за багатьма параметрами, як-от: масштаб і розмах промислового будівництва, присутність уже усталених адміністративних форм керування містом, наявність притаманних радянським містам закладів (парки культури та відпочинку, палаци культури тощо) та ідеологічне оформлення міста (від назв вулиць до пам'яток та стилю будинків, що виростили за десятиліття після 1917 р. й не були знищені під час війни). Місто, яке мало стати центром для дев'яти «західних областей»², суттєво відрізнялося своїм урбаністичним «обличчям» від п'яти найбільших, а також низки інших, менших за розміром, регіональних центрів. Розвиток Львова, в тому числі й урбаністичний, визначався правилами інших політичних, економічних та культурних систем. Місто орієнтувалося на, умовно кажучи, «європейські» тенденції у їх центрально-східному варіанті, зокрема, на Відень, а потім на Варшаву, що були столичними містами для Львова до 1939 р. Львів у цій системі координат був хоч і регіональним центром, але містом периферійним, в уявленні мешканця Відня чи Варшави — розташованим далеко на сході. Зі зміною кордону 1939 р., а потім 1944 р. Львів став одним з «європейських» міст Радянського Союзу разом із прибалтійськими містами, Гродном, Чернівцями та іншими. Парадоксом у творенні «образу» та «уявленні» про Львів у наступні десятиліття для мешканців Радянського Союзу буде поєднання «європейськості», а отже, уявлення про певні «цивілізаційні досягнення», із уявленням про «недорозвинутість», що мала бути подолана діяльністю радянської влади. Якщо перше стосувалося переважно комунальної сфери та благоустрою, то друге — структури та розмірів виробництва і соціального складу міського населення.

Львів/Lwów 1939 р., як і 1944 р., був викликом для нової радянської української влади та системи. Місто мало остаточно втратити свій традиційний багатокультурний

характер, позбутися усіх рис, пов'язаних із правом власності та іншими визначниками «буржуазного» способу життя, одне слово, мало докорінно змінитися. Що саме видавалося «європейським»/«іншим» у Львові для стороннього глядача, який приїхав/відвідав місто у перші десятиліття після 1944 р.? Львів було класифіковано як місто «європейського» типу, де вузькі вулиці, що створювало проблему для транзиту вантажівок, особливо коли йшлося про прикордонне місто. Львів вважався «хаотичним» містом, тому що таким було розміщення промисловості міста; було зрозуміло, що, навіть за великого бажання «упорядкувати» промисловий простір міста, зміни відбудуться лише на папері³. Місто було «заплутане» через схему вулиць, відсутність магістральних доріг, роздрібненість кварталів, надмірну густоту населення, переплетення житлових та промислових об'єктів⁴. Загалом «інакшість» полягала у тому, що Львів (як і більшість міст, що опинилися у Радянському Союзі після Другої світової війни) будувався без плану, і це стало основним аргументом проти минулого міста та системи, в якій такі явища мали місце. Це також було основним аргументом за те, що місто мало змінитися.

Ідеологічно така аргументація щодо просторових «недоліків» міста була одним зі способів викрити та засвідчити те, що радянська влада хотіла бачити як «відсталість» передвоєнного міста. Але як не парадоксально, загальне враження від міста було зовсім іншим.

Львів за рівнем комунального облаштування та благоустрою належав до найупорядкованіших міст не лише Української республіки, але й усього Радянського Союзу. Місто мало водогін, каналізацію і, найважливіше, високі показники охоплення ними населення. Більше того, працівники Держбуду були вражені якістю низки зrealізованих проектів житла для робітників. Загалом будинки у Львові, збудовані за століття чи десятиліття перед включенням міста до Радянського Союзу, були постійним нагадуванням для повоєнних будівельників про те, як має виглядати якісне спорудження та архітектурне оздоблення будинків. 1958 р., коли у місті починався житловий бум, директор комунального банку у Львові підсумував, що «будинки, які повинні підтримуватися і ремонтуватися, краші, ніж ті, що будуються»⁵.

Місто являло приклад «іншої» культури будування, а отже, і стилю життя. Це мимоволі впливало, а подеколи навіть приваблювало багатьох нових мешканців міста. «Захоплення буржуазною архітектурою» було одним зі звинувачень на адресу головного архітектора міста 1957 р.⁶ У Львові таке «захоплення» було настільки ж природним, наскільки й неприпустимим на той час. Матеріальна тканина міста постійно нагадувала про інше минуле та інше життя міста, викликаючи цілий спектр суперечливих емоцій: від несприйняття — до захоплення, від заперечення цінності — до надання саме таким спорудам переваги у виборі місця проживання, від роздратування та бажання зробити щось, що затьмарювало б (або, як мінімум, заступало) колишнє, — до небайдужості та спроб якнайкраще зберегти неповторне обличчя міста.

Нове радянське бачення міста Львова як промислового, академічного та культурного центру західного регіону Радянської України мало охопити усе місто.

Індустріальний проект повинен був змінити околиці міста, а зі змінами у центральній частині мало з'явитися радянське обличчя міста.

Індустріальний проект: плани, можливості й обмеження

Провідною ідеєю для перетворення міста, надання йому характеру, що відповідав би як новій географії, так і новій ролі, була ідея творення у Львові великої промисловості. За тих обставин було невідомо, що робити з центром міста? Як зrealізувати щось нове у щільно забудованому просторі? «Візитною карткою» радянської системи уже давно став експрес-індустріальний проект. Отже, для Львова та його місцевої номенклатури, а також номенклатури усіх рівнів вище, рішення про перетворення міста на великий індустріальний центр було оптимальним. Місто радикально змінювалося, набувало рис, яких не мало до встановлення радянської влади, у ньому збільшувалася кількість робітників великих підприємств, таким чином, місто наближалось до уявленя про регіональний центр радянського типу. До того ж це був безконкурентний проект, адже його не потрібно було порівнювати з уже існуючими об'єктами (як у разі житлового чи репрезентативного будівництва). За короткий період місто, у якому перед війною переважала середня та дрібна промисловість, індустріалізувалося, що змінило його фізичний вигляд. Уже 1950 р. стверджувалося, що Львів став промисловим центром України⁷, а 1952 р. Львів кваліфікували як центр великої промисловості⁸. Це означало, що більша частина території у цей час відводилася під будівництво промислових об'єктів⁹. Швидке промислове будівництво заклало низку проблем, які залишилися центральними для радянського періоду міста і стали викликом після 1991 р. Добудова вже існуючих промислових об'єктів давала швидкий ефект «індустріалізації», проте не враховувала необхідності подальшого розширення, як це передбачав «промисловий проект» для міста. Індустріалізація міста змінювала соціальний склад населення, і 1950 р. частка робітників у ньому становила 20 %¹⁰. Якщо до 1950 р. спорудження нових заводів та цехів було проявом індустріалізації, то після кількарізних візитів із Москви та Києва акцент перенесли на соціальний аспект, зокрема, на створення у Львові робітничого середовища з місцевого населення, тобто людей, які походили з західних областей України¹¹.

1956 р., коли місто урочисто відзначало 700-річний ювілей, тогочасний голова міської ради відзначив з цієї нагоди, що «багаточисленні якісні перетворення докорінно змінили обличчя Львова»¹². Проте у середині 1950-х рр. така характеристика була радше побажанням на майбутнє. У місті будувалися та реконструювалися численні підприємства, щоб Львів став індустріальним центром; відкривалися нові та розширювалися старі навчальні заклади, щоб місто стало науковим та навчальним центром; населення міста збільшувалося, набагато перевищуючи прогнози, закладені планом розвитку міста, і 1960 р. досягло рівня, передбаченого для 1975 р.¹³ Проте лише починаючи з 1960-х рр. у місті з'являються нові мікрорайони. До 1957 р. у Львові розвивалось головню індивідуальне і колективне будівництво малоповерхових будинків або садиб, масове ж багатоповерхове будівництво почалося наприкінці

50 — на початку 60-х рр.¹⁴ Крім того, період від 1946 до 1956 рр. визначався швидкою індустріалізацією і переважно хаотичним розміщенням підприємств. Ця надмірна концентрація промисловості у Львові спричинила ріст населення у цьому місті та поступове завмирання життя у менших містах області¹⁵.

Індустріальний проект, з його припливом населення і необхідністю масового житлового будівництва, у випадку Львова конфліктував наприкінці 1950-х рр. з необхідністю ремонту наявного житлового фонду, який був частиною історичної забудови міста. Пріоритетним було визнано масове житлове будівництво, але навіть ті порівняно незначні кошти, що спрямовувалися у цей період на ремонт будинків у середньовічній частині міста, викликали заперечення. Так, головний архітектор міста Базарник озвучив на засіданні Держбуду ідею розробити такий проект реконструкції міста, який би не давав можливості реконструювати житловий фонд, що на це не заслуговує. Реконструкція була дорожчою на 50 %. У той час, коли кількаразово переглядалися списки пам'яток архітектури з метою їх скорочення, це означало б не стільки класифікацію об'єктів, скільки урізання коштів. Пріоритетом було розширення міста і створення нових районів, як промислових, так і житлових¹⁶.

Процес залучення мешканців цілого регіону до Львова свідчив про вагу, яку місто здобуло у повоєнні десятиліття. Зростання промисловості, яка разом із навчальними закладами міста стала «воротами» для нових мешканців Львова, закріпило регіональний статус міста. Проте негармонійне містобудування з акцентованим нарощуванням промислових потужностей, що було частиною ідеологічного підходу до перетворення Львова, спричинило появу проблеми маятникової міграції. Так, на початку 1980-х рр. 16 % людей, що працювали у Львові, приїжджали з інших населених пунктів регіону, що перевищувало показники для інших центрів України — Києва, Харкова, Дніпропетровська¹⁷. Показник маятникової міграції був не лише індикатором проблеми розвитку міста, але також засвідчував вплив міста в регіоні.

Львівські містобудівники, котрі вперше розробляли генеральний план міста 1983 р., вважали, що статус регіонального центру повернувся до Львова лише у повоєнний період. Раніше Львів був містом, що відігравало центральну роль у регіоні як столиця князівства чи провінції. На їхню думку, лише у міжвоєнний період із втратою статусу регіонального центру на користь Кракова Львів деградував до пересічного міста Другої Речі Посполитої. Період після 1944 р.¹⁸ однозначно вважався початком не тільки «відродження» міста, але й «нового етапу» його історії. Основними компонентами, що мали створити образ «нового Львова», були промисловість, робітничий клас та масове житлове будівництво¹⁹. Розвиток цих складових мав забезпечити основу статусу регіонального центру західних областей Радянської України. Сумніви у доцільності концентрування зусиль на розвиткові промисловості та масового житлового будівництва у Львові з'явилися вже у середині 1970-х рр. Певне втілення цих сумнівів можна знайти під час розгляду генерального плану Львова 1983 р., коли обговорювалася нерівномірність попереднього забудови і, як наслідок, перевантаженість центральної частини міста, що стала транзитною

зоною в шоденній комунікації²⁰. Необхідність обмеження промисловості у місті та розвиток сфери послуг і туризму залишалися на рівні дискусій.

Значне зростання кількості робітників через швидке будівництво нових заводів вимагало забезпечення житлом, а житлове і соціальне будівництво до кінця 1950-х рр. велося здебільшого індивідуальним способом, внаслідок чого у місті з'явився пояс переважно одноповерхових будинків між центральними районами та новими житловими масивами 1960–1970-х рр.²¹ Ці одноповерхові помешкання, що не відповідали уявному радянському образowi міста, «псували» його обличчя, оскільки були різноманітними та нетиповими. А індивідуальний характер їх спорудження сприяв тривкості почуття приватної власності, а не колективного духу, який мав утвердитися у новій спільноті радянського Львова. Сучасний розвиток міста вимагав облаштування цих територій і розгляд їх функціонування у загальноміській територіальній структурі з огляду власне на місце розташування такої забудови, що також посилюється суттєвим зниженням значення промисловості у розвитку міста і, відповідно, необхідністю «рекултивациі» (*gentrification*) територій, що за своєю функцією є вже непривабливими, але за місцем розташування — цікавими та цінними для нового використання.

Новому місту — нове обличчя: створення нового центру чи адаптація старого центру міста?

Міста функціонують як агломерації пам'яток, які є підґрунтям та вираженням історії нації²². Львів перед війною був містом, у якому розмішувалися пам'ятки, важливі, як мінімум, для трьох націй: польської, єврейської та української. Післявоєнний Львів мав стати запереченням не лише традиційної для нього багатоетнічності, але й національних ідеологій етнічних спільнот, що населяли це місто. Єврейська спільнота Львова фактично зникла під час Голокосту, польська була майже повністю примусово виселена зі Львова, а нечисленна передвоєнна українська спільнота становила незначну частку повоєнного населення Львова. Проте пам'ятки цих спільнот залишилися у місті (за кількома винятками, наприклад, деякі з них були знищені під час окупації, а частина вивезена до Польщі у повоєнні роки), де їхня роль хранителів історичної пам'яті була різко обмежена чи навіть унеможливлена за відсутності середовища, здатного відчувати значення цих пам'яток. Матеріальні артефакти, залишені попередніми мешканцями та системою, навіть за відсутності обох визначали образ Львова, були викликом для нової влади і суспільства у процесі «присвоєння» міста, його «включення» у нову державну та ідеологічну систему. Місцем, що визначало обличчя міста, був його центр, і саме тут точилася боротьба між тим, яким був Львів візуально, і тим, яким він мав стати. Проекти, що мали змінити образ репрезентативної частини міста, були водночас віддзеркаленням ставлення до минулого і показником того, які частини минулого міста і у якій інтерпретації могли бути включені у новий образ міста, що саме творився.

Першим питанням, на яке мали знайти відповідь як місцеві партійні керівники, так і працівники відповідних відомств (насамперед управління у справах архітектури

та будівництва), було: що робити з історичним центром Львова? Місто, яке стало центром цілого регіону і складовою частиною Радянського Союзу, мало відобразити як велич, так і радикальність такої зміни, а його центр — символічним втіленням змін, що вже сталися, і тих, які мали статися у майбутньому радянського Львова і західноукраїнських земель у радянській Україні.

Після повторного зайняття міста 1944 р. радянська партійно-державна влада використовувала дві основні стратегії у подоланні «чужого» образу Львова, міста, яке ще нещодавно розвивалося у рамках іншої держави. Цими стратегіями стали перебудування та переосмислення. Спорудження та реконструкція периферійних районів, навіть незважаючи на брак коштів, погану організацію чи постійне відкладання і запізнення з виконанням запланованого, були порівняно легким завданням, оскільки воно було типовим для того часу та розв'язувалося і в інших містах Радянського Союзу. Так, у Львові з'являються типова сталінська забудова та ділянки з «хрущовками». Але у повоєнному Львові, як і у післяреволюційному Ленінграді, що відзначав Йосиф Бродський, характерні радянські передмістя не змогли опанувати образ міста та його ідентичність, яка тісно прив'язана до міського центру²³.

Матеріальна структура міста пережила військові дії та окупацію майже неушкодженою. Упродовж першого повоєнного десятиліття у керівників міста переважали погляди про необхідність «перероблення» міста і через це — вписування його у загальне бачення радянського майбутнього цього регіону України. Було здійснено спробу реконструкції центральної частини міста шляхом розширення існуючого бульвару, що мав більше нагадувати типовий радянський «проспект»: декілька будинків було розібрано, що розставило певні ідеологічні акценти, але не змінило загального вигляду центральної вулиці. Ідею створення нової центральної площі міста одразу за будівлею Оперного театру реалізовували довго і здійснили проект лише частково: ця частина міста не стала ані новим центром, ані однією з візитівок міста²⁴.

Період після 1956 р. характеризувався не лише частковим переглядом індустріального проекту міста, але також зміною підходу до «опанування» центральної частини міста. Попри спорудження кількох будівель у центрі, основною стратегією стало «переосмислення» існуючої матеріальної тканини міста. Надання нових значень уже зведеним будинками та місцям, творення нових традицій, що відбивалися б у міському ландшафті, вписували місто Львів у загальний контекст радянської реальності.

Центр для радянського українського Львова: перебудування чи переосмислення?

Львову бракувало багатьох компонентів, щоб більш-менш «вписатися» у радянський контекст. Організація простору у центрі міста вважалася необхідною передумовою для символічного «допасування» Львова до нових умов. Для містобудівників на зламі 1940–50-х рр. очевидним було те, що у радянському Львові має бути центральна адміністративна площа з публічними установами, універмагом, а також пам'ятником²⁵.

Єдиним репрезентативним місцем відповідного масштабу була вулиця, яка вела від Оперного театру до пам'ятника Міцкевичу. Цей бульвар XIX ст. на місці колишніх оборонних валів з передвоєнної вулиці Легіонів став вулицею Першого травня, потім проспектом Леніна, а нині є проспектом Свободи (під час німецької окупації — Адольф Гітлер штрассе), де десятиліттями відбувалися всі основні демонстрації та мітинги. Проте на самому початку радянізації їй надали цю роль лише тимчасово, доки радянські архітектори та будівничі створять гідне нове місце. Оскільки плани залишилися планами і тільки чотири будинки з'явилися на місці, визначеному під центральну площу за Оперним театром, то вулиця від Оперного театру до пам'ятника Міцкевичу залишилася місцем для радянських святкувань та ритуалів.

Упродовж першого повоєнного десятиліття обговорювалися різні варіанти можливого переоблаштування головної вулиці. Ідея розібрати значну частину будинків, щоб вулиця стала ширшою і можна було створити площу в середній частині бульвару, не реалізувалася з огляду на матеріальну витратність, а також на суперечки про незручне розташування звільненого в результаті місця: адже нові радянські будинки були б «затиснуті» серед історичної забудови і перехожі мали б нагоду постійно їх порівнювати. Таким чином, вулиця не перетворилася на площу, але її розширили, розібравши три будинки, та доповнили двома будинками у стилі сталінської епохи, одним передвоєнним будинком, знищеним під час війни, та блоком, типовим для 1960-х рр.²⁶ Такі часткові зміни додали нових елементів до матеріального вигляду вулиці, але це не були зміни, що могли б перетворити бульвар XIX ст. на проспект радянського міста.

Новий центр для радянського Львова: проект, що мав змінити образ міста

Львову бракувало центральної адміністративної площі, яка мала б стати «візитною карткою» міста. З кількох можливих варіантів було обрано місце позаду Оперного театру як найбільш реальне та відповідне. Винесення нового центру міста далі позбавляло б новообране місце «центральної», а центральне розташування передбачало б необхідність значного руйнування вже існуючої історичної забудови. Проект зреалізувався у будівлях готелю, житлового будинку, кінотеатру та інформаційно-обчислювального центру. Набір цих будинків не створив враження площі й перетворив цю територію на довгобуд. Лише один з перелічених будинків звели у 1950-х рр. Спорудження інших тривало у 1960–70-х рр. Незважаючи на такий результат, бачення нової центральної площі для Львова було визначальною темою обговорень для влади міста та архітекторів протягом повоєнного десятиліття. У цих баченнях Львів мав змінити свій образ, щоб відповідати змінам, котрі, як декларувала нова влада, відбулися протягом першого повоєнного десятиліття, і стати їх візуальним утіленням. Нова центральна площа мала бути чільним елементом нового образу міста²⁷.

Вибір місця під нову площу обмежувався формою центральної частини міста. Один з головних архітекторів радянського Львова, Швецько-Вінецький 1947 р.

підсумував, що жодну з львівських вулиць не можна переоблаштувати шляхом реконструкції у такий спосіб, щоб вона відповідала ідеологічним та естетичним уявленням і потребам радянської держави й суспільства. Головні вулиці Львова вели до якоїсь споруди, що домінувала на горизонті та визначала характер вулиці²⁸, дуже часто такими будівлями були церкви, тому, з ідеологічної точки зору, для «советизації» вигляду міського центру найоптимальніше було вибрати місце, ще візуально не здоміноване будівлями, символічне послання яких суперечило радянській ідеології. Ось чому Швецько-Вінецький вважав, що місце позаду Оперного театру, де розташовувався Краківський ринок, було вдалим вибором, бо знаходилося одразу за межею центру²⁹.

Таке рішення, хоча і підтримане багатьма представниками місцевої влади та схвалене у Києві й Москві, сильно критикувалося. По-перше, незначна відстань до центральної частини змушувала новий проєкт конкурувати зі старими будівлями на чолі з Оперою. Більше того, принципом радянської архітектури, який мав бути застосований у розробці проєкту нової площі, було «будувати національне за формою та соціалістичне за змістом». Якщо застосування такого принципу ввійшло у норму на території України, що входила до Радянського Союзу перед війною, то на щойно включених західних територіях воно породжувало ускладнення. За спостереженням архітектора Скубченка, на нараді у Львові 1947 р., «тут [у Львові і Західній Україні] завжди існуватиме порівняння між новим і старим. Тому якщо нове [через повоєнні ускладнення та проблеми] буде навіть трішки гіршим [ніж старе], прийняття буде неправильним»³⁰, тому він запропонував сконцентрувати ресурси, а також зменшити можливості «бути трішки гіршими» і зосередитися на кількох вибраних проєктах. Цими проєктами стали центральний вокзал (знищений під час війни), театр Російської драми (мав постати на основі незавершеного польського Будинку офіцерів) та Холм слави, де мала бути увічнена пам'ять про бійців Червоної армії, що загинули у битві за Львів 1944 р.³¹ Важливо також те, що жоден з перелічених об'єктів не знаходився в історичному центрі, таким чином, проблема неконкурентоспроможності нових проєктів вирішувалася шляхом уникнення самої конкуренції, або, інакше кажучи, шляхом капітуляції.

Таке уявне суперництво відбувалося між новими радянськими архітекторами й містобудівниками та їх австрійськими й польськими попередниками. Критерій успіху для проєкту будівлі, що мала сполучати Червоноармійську вулицю та центр міста, визначено було як «створення чогось такого, що не змогли досягнути ані Франц Йосиф, ані Юзеф Пілсудський»³².

Однак основною будівлею, навколо якої точилися дискусії з присмаком суперництва, була Опера, збудована за австрійських часів як така, що мала панувати над оточенням, організувати та структурувати його. Опера завершувала вулицю Першого травня (згодом проспект Леніна) і межувала з Краківським ринком, де мав би постати новий міський центр за проєктом Швецько-Вінецького. Проблема була очевидною, тому цікавим є той спосіб, у який радянські чиновники, містобудівники та архітектори вирішили її, заперечивши важливість самого будинку Опери у центрі

міста. Незважаючи на присутність Опери, вулиця Першого травня/проспект Леніна, а також нова площа позаду Опери, на їхню думку, все-таки могли бути радянськими. Так, один з архітекторів міської ради проголосив, що Опера не має високої мистецької вартості і є швидше банальною іноземною реальністю. Тому надання радянського образу центру, «радянiзація» його загалом, є не лише необхідною, але також єдиною можливою за існуючих обставин³³. Рішення про розміщення нового центру на місці Краківського ринку позаду Оперного театру було втілене у 1952 р. в проєкт генерального плану міста і остаточно затверджене 1956 р.³⁴

Водночас планування передбачало появу нового бульвару, що сполучав би стару частину міста з новозбудованими житловими районами. Бульвар мав називатися на честь святкування 700-ліття заснування Львова, і передбачалося, що широка вулиця завершуватиметься парком культури і буде конкурувати за престижністю з бульваром ХІХ ст., перетвореним на проспект Леніна³⁵. Отже, останній залишився місцем проведення всіх урочистостей, а новою вулицею рухався транспорт, що довозив львів'ян з нових житлових масивів до центральної частини міста, де панувала стара забудова. Таким чином, новий проспект, що мав стати частиною нової репрезентативної площі радянського Львова, служив лише транспортною зв'язкою між новозбудованими околицями та старим центром. Місто, а особливо центральна його частина, так і не стали відповідати вимогам соціалістичного міста, але в очах архітекторів, містобудівників та представників влади, репрезентативність та високий рівень благоустрою надавали Львову своєрідного характеру і виділяли його на фоні інших міст³⁶.

Підсумки

Брак планування та фінансування, а також хаотичну забудову можна назвати одними з основних причин того, чому проєкт творення нового образу Львова як радянського регіонального центру не був завершений у запланованій формі. Було збудовано лише готель, кінотеатр і статистичний центр, — але цих будівель замало і для нової площі, і для проспекту. Зміна ставлення до історичних міст у Радянському Союзі наприкінці 1960-х рр. узагалі звела нанівець необхідність творення повністю нового міського центру. Внаслідок цього історичне ядро Львова стало історико-архітектурним заповідником. Таким чином, саме образ «міста-пам'ятки» став офіційно визнаним і прийнятим. Трагування Львова як міста-заповідника було започатковане в радянські часи і стало провідним мотивом у репрезентації міста після 1991 р. У радянський період історична забудова доповнювалася візуальною агітацією та пропагандою у вигляді плакатів, меморіальних дощок та освітлення, що, на думку місцевої влади, було великим успіхом у внесенні радянського змісту у стару забудову³⁷. Більшість цих декорацій зникла після 1991 р., проте процес відновлення пам'яті й вписування її наново у міський ландшафт, а отже, і в ідентичність міста, сформовану у минулому різними етнічними групами в рамках різних держав, триває зі змінним успіхом уже 15 років. Посткомуністичні

перетворення у Львові, в тому числі розвиток міста як регіонального центру вже незалежної України багато у чому визначається також результатами попереднього процесу радянізації Львова, а конкретніше — перетворенням Львова на регіональний центр західної частини Радянської України. Після розпаду Радянського Союзу у культурному розвитку міста відбувся злам, і точками опори стали, відповідно, українська національна традиція міста і спадщина австро-угорських часів. Недавня повоєнна історія й міжвоєнний період відійшли у тінь і розчинились у приватних спогадах мешканців та нащадків відповідно повоєнного та довоєнного міста, а також у матеріальних залишках епохи — будинках, елементах інтер'єру, заводах, мікрорайонах, інфраструктурі. Львів за ці півтора десяти років все більше згадувався як центр Галичини — цілої або «Східної» — чи як місто Австро-Угорської імперії. Проте така картина є неповною, і матеріальна структура міста є свідченням нововведень, змін та впливів так званого «короткого ХХ століття» між 1914 та 1991 рр.

¹ *Васютинский Н., Дибровский Н.* Классификация городов УССР, 1947. — Центральный державный архив вищих органів влади України, далі: ЦДАВОВУ. — Ф. Р-4906. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 43.

² У алфавітному порядку: Дрогобицька, Волинська, Закарпатська, Луцька, Львівська, Ровенська, Станіславівська (пізніше Івано-Франківська), Тернопільська, Чернівецька.

³ ЦДАВОВУ. — Ф. Р-4906. — Оп. 1. — Спр. 5007. — С. 8.

⁴ ЦДАВОВУ. — Ф. Р-4906. — Оп. 1. — Спр. 792. — С. 32.

⁵ Державний архів Львівської області (партійний архів), далі: ДАЛО. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 774. — С. 107.

⁶ ЦДАВОВУ. — Ф. Р-4906. — Оп. 1. — Спр. 5095. — С. 15.

⁷ ЦДАВОВУ. — Ф. Р-4906. — Оп. 1. — Спр. 400. — С. 38.

⁸ ДАЛО. — Ф. 3. — Оп. 4. — Спр. 357. — С. 92.

⁹ ЦДАВОВУ. — Ф. Р-4906. — Оп. 1. — Спр. 1382. — С. 54.

¹⁰ ДАЛО. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 361. — С. 24.

¹¹ ДАЛО. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 361. — С. 220.

¹² Центральный Державный архів громадських об'єднань України, далі: ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 31. — Спр. 335. — С. 82.

¹³ ЦДАВОВУ. — Ф. Р-4906. — Оп. 1. — Спр. 581. — С. 220.

¹⁴ ЦДАВОВУ. — Ф. Р-4906. — Оп. 1. — Спр. 581. — С. 35.

¹⁵ ЦДАВОВУ. — Ф. Р-4906. — Оп. 1. — Спр. 581. — С. 41.

¹⁶ ЦДАВОВУ. — Ф. Р-4906. — Оп. 4. — Спр. 578 (Стенограма засідання комітету Держбуду по Львівській, Волинській, Рівненській та Тернопільській областях від 27 квітня 1961 р. — С. 104).

¹⁷ *Архів Львівського Містопроєкту.* — Спр. 532/05395. — С. 21.

¹⁸ Даткування «останнього періоду» велося від 1939 р. як дати «об'єднання» Західної України з Радянською Україною. З огляду на короткотривалість першого «радянського періоду» 1939–1941 рр. та незначний вплив на матеріальну структуру міста, 1944 р. можна вважати початком урбаністичних перетворень у Львові.

- ¹⁹ *Архів Львівського Містопроєкту*. — Спр. 532/05395. — С. 32.
- ²⁰ *Архів Львівського Містопроєкту*. — Спр. 532/05395. — С. 33.
- ²¹ *Архів Львівського Містопроєкту*. — Спр. 532/05535. — С. 11.
- ²² *Rudy Koszar*. Altar, Stage, and City: Historic Preservation and Urban Meaning in Nazi Germany//History and Memory. — 1991. — № 1 (Spring). — P. 30–59.
- ²³ *Josif Brodski*. Dyptyk petersburski, czyli przewodnik po przemianowanym mieście. — Warszawa, 2003. — S. 65.
- ²⁴ ЦДАГОУ. — Ф.1. — Оп. 24. — Спр. 1839. — С. 13.
- ²⁵ ЦДАГОУ. — Ф.1. — Оп. 24. — Спр. 1839. — С. 13–14.
- ²⁶ Державний архів Львівської області, далі: ДАЛО. — Ф. Р-1315. — Оп. 1. — Спр. 64. — С. 110.
- ²⁷ ЦДАГОУ. — Ф.1. — Оп. 31. — Спр. 335. — С. 82.
- ²⁸ ДАЛО. — Ф. Р-1657. — Оп. 1. — Спр. 14. — С. 4.
- ²⁹ ДАЛО. — Ф. Р-1657. — Оп. 1. — Спр. 14. — С. 4.
- ³⁰ ДАЛО. — Ф. Р-1657. — Оп. 1. — Спр. 15. — С. 37.
- ³¹ ДАЛО. — Ф. Р-1657. — Оп. 1. — Спр. 15. — С. 74.
- ³² ДАЛО. — Ф. Р-1657. — Оп. 1. — Спр. 15. — С. 86.
- ³³ ДАЛО. — Ф. Р-1657. — Оп. 1. — Спр. 26. — С. 70.
- ³⁴ ДАЛО. — Ф. Р-1657. — Оп. 1. — Спр. 116. — С. 1.
- ³⁵ ДАЛО. — Ф. Р-1660. — Оп. 2. — Спр. 58. — С. 47.
- ³⁶ *Архів Львівського Містопроєкту*. — Спр. 213/02257. — С. 60 (Проект детального планування центральної частини м. Львова, 1970).
- ³⁷ *Эстетическое оформление города. Из опыта политического и архитектурно-художественного оформления Львова*. — К., 1982. — С. 6–7.